

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכאולוגיה
ע"ש חיים רוזנברג

לב-לג

מְלֵאכֶת מַחֲשֶׁבֶת

מחקרים במדעי היהדות מוגשים לפרופסור
בצלאל בריכוכבא

בהגיעו לגבורות

חלק ב

עורכי הכרכים:

סטפני בינדר, אשבל רצון וינון שבטיאל

חברי הוועדה האקדמית של כתב העת:
דוד אסף, יורם כהן, משה מורגנשטרן, ורד נעם,
ישי רוזן-צבי, יובל רוטמן, דלית רום-שילוני

מזכיר המערכת: עומר מיכאליס

עריכת לשון (עברית): שרה פוקס
עריכת לשון (אנגלית): אליז שזר

אוניברסיטת תל אביב

תשפ"ב

תעודה

	תעודה א
חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	תעודה ב
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	תעודה ג
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	תעודה ד
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	תעודה ה
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו-1986	תעודה ו
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ח-1988	תעודה ז
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	תעודה ח
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	תעודה ט
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה-1995	תעודה י
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה-1995	תעודה יא
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו-1996	תעודה יב
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	תעודה יג
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	תעודה יד
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח-1998	תעודה טו
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט-1999	תעודה טז-יז
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א-2001	תעודה יח
מדברים עברית, תשס"ג-2002	תעודה יט
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג-2002	תעודה כ
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה-2005	תעודה כא-כב
מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז-2007	תעודה כג
קנון וכתבי קודש, תשס"ט-2009	תעודה כד
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב-2011	תעודה כה
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב-2012	תעודה כו
מיתוס, ריטואל ומיסטיקה, מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תשע"ד-2014	תעודה כז
חוקרים עברית מדוברת, תשע"ו-2016	תעודה כח
אסיף ליסיף, מחקרים בפולקלור ובמדעי היהדות, לכבוד פרופסור עלי יסיף, תשע"ח-2017	תעודה כט
יד משה, מחקרים בתולדות היהודים בארצות האסלאם, מוקדשים לזכרו של משה גיל, תשע"ח-2018	תעודה ל
מבנה פואטי, תהליכים קוגניטיביים ואינטואיציה ספרותית, מחקרים מוגשים לפרופסור ראובן צור, תש"ף-2020	תעודה לא
מתלמידיו של אהרן. עיונים בספרות התנאים ומקורותיה לזכרו של אהרן שמש, תשפ"א-2021	

בעטיפה: מטבע מימי מרד בר-כוכבא (132-135/136 לספ'). צד ימין: ארבעת (?) המינים והכתובת "לחרות ירושלם". צד שמאל: תיאור סכימאטי של חזית המקדש והשם "שמעון".

מקור: Classical Numismatic Group, Inc. <http://www.cngcoins.com>

ISSN 0334-1364

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
נדפס בדפוס אליניר

תוכן העניינים

חלק א

13	רשימת המחברים
	העורכים
17	על הקובץ
	סטפני בינדר, אשבל רצון, ינון שבטיאל
27	פרופסור בצלאל בר-כוכבא ומפעלו המדעי
27	א. קורות החיים של בצלאל בר-כוכבא
30	ב. תרומה למחקר
33	ג. רשימת פרסומים
39	ד. תקצירי הספרים שפרסם בצלאל בר-כוכבא באנגלית

היסטוריה

	1. ימי הבית השני – התקופה הנאו־בבלית והתקופה הפרסית
	רן צדוק
	על מוצא הכשדים, קשרי יהודה עם בבל וההשלכות הנובעות
55	מהממצא הרלוונטי
	אלכסנדר פאנטאלקין
	יוונים במזרח בתקופת השלטון הנאו־בבלי ועלילותיו של
73	אנטי־מנידאס, אחיו של אלקאיוס
	אלכסנדר רופא
95	עולמו של בעל ספר דברי הימים על פי היגדיו האנכרוניסטיים
	2. ימי הבית השני – התקופה ההלניסטית והחשמונאית
	מיכל דרורי אלמלם ודניאל שוורץ
107	'גליל הגוים' או 'גלילות פלשת' (מקבים א ה, 15)?

- דורון מנדלס
 127 רעיון מדיני הלניסטי בספר מקבים ב
- איל רגב
 137 דמותו של יהונתן המלך לאור מטבעותיו
3. ימי הבית השני – ימי הורדוס והנציבים
 יוסף גייגר
 157 הורדוס כאיש רוח יווני
- סטפני א' בינדר
 171 ניקולאוס איש דמשק: קטעים אוטוביוגרפיים
- טל אילן
 185 יוספוס כמקור לרומן בין טיטוס לברניקי
- לסטר ל' גראבה
 201 יוסף בן מתתיהו ו'עזרא ונחמיה': כיצד השתמש ההיסטוריון היהודי במקורותיו?
- זאב ספראי ורן אורטנר
 213 ביתי הוא מבצרי – לוחמה רב מפלסית ולוחמה תת-קרקעית בשטח בנוי בתקופה הרומית: המקרה של יהודה
4. לאחר החורבן – התקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזנטית
 מרים בן זאב הופמן
 243 טקיטוס ומקור העם היהודי
- מרב חקלאי
 259 עיון במשנה, בבא מציעא ד, א, לאור דיונים במשפט הרומי על חוזה מכירה (*emptio venditio*)
- עודד עיר-שי
 כת הנובאטיאנים, סבאטיוס – מומר יהודי ופרסביטר נובאטיאני – והוויכוח על מועד הפסחא הנוצרי: הַרְזִיָה וזהות בראי ההיסטוריוגרפיה הנוצרית במאה החמישית
- 279

ארכאולוגיה

5. ארכאולוגיה והיסטוריה – עולמות נפגשים

רוני רייך
 על משמעותה של ה'ראיה מן השתיקה' בפרשנות ממצא
 317 ארכאולוגי חסר: מקרי מבחן מירושלים

יוסף פטריך, יונתן דבור, רועי אלבג
 'עוֹרָה לָמָּה תִּישָׁן אֲדָנִי הַקִּיצָה אֶל תּוֹנַח לְנֶצַח' (תהילים מד, כד)
 339 על מפנה המקדש, חנוכתו וזריחת החמה

עוזי ליבנר ורועי צבר
 373 הרקע להשתלטות החשמונאית על הגליל

רועי פורת, יעקב קלמן ורחל צ'אצ'י
 389 לזמן הקמתו ופעילותו של בית הכנסת בהרודיון

גיא ד' שטיבל
 'מה יש בשם?': על אוסטרקון ממצדה, שמות, כינויים וכינויים
 423 מוסוים

ינון שבטיאל
 הגליל ומרד בר-כוכבא: מבט אחר לבחינת השתתפותו של הגליל
 451 במרד לאור עדותן של מערכות המסות

אלכסנדר מלמד
 מערכות המסות בנשר-רמלה ותרומתן לחקר מערכות המסות
 489 בארץ ישראל

6. חברה וכלכלה

מאיר בר-אילן
 533 שיעורן היחסי של הנשים בחברה היהודית בעת העתיקה

יהושע שוורץ
 'וקווצותיו סדורות לו תלתלים': על שער הראש והזקן של הגבר
 553 היהודי בספרות חז"ל

- 579 אברהם (אבי) ששון
הנוטע לרבים על אם הדרך – כלכלה וחברה
- 603 זאב ספראי
כלכלת פלשתינה – בין פלשתינה הרומית לשתי
הפלשתינות הביזנטיות
- 698 תקצירים באנגלית
- 700 רשימת המחברים באנגלית

חלק ב

- 723 רשימת המחברים

ספרות ולשון

7. קומראן וספרים חיצונים
- 729 דבורה דימנט
רעיון שתי הדרכים בטקסטים מקומראן
- 757 כנה ורמן
אחרית ימים הווה ומשיח שבא ומת
- 799 נועם מזרחי
'שירה מגויסת': למקורותיה של מגילת המלחמה ולתולדות השירה
העברית בימי הבית השני
- 855 יונתן אדלר
מכלול שרידי התפילין ממדבר יהודה: פרסום ראשוני של פרויקט
מחקר חדש
- 873 אשבל רצון
גאוגרפיה ותאולוגיה: צורת הארץ בספר העיריים והרקע המקראי
שלה

8. משנה ותלמוד

- משה בר־אשר
915 שני עניינות בדקדוק שם העצם בלשון המשנה
- דוד הנשקה
925 קריאת התורה של יום הכיפורים במקדש: בין משנה ראשונה
למשנה אחרונה
- דפנה ברץ
957 מעשה 'הכוהן הצדוקי שהקטיר מבחוץ' בהשתלשלותו
- חיים מיליקובסקי
975 ויקרא רבה פרשה כה פסקה ד ומקבילותיה: עיונים בהתהוות
המדרש הקדום
- ציונה גרוסמרק
993 'והיא איכא ימא דחמץ? דיקליטינוס הקוה נהרות ועשאו'
- דן יפה
1013 *Nihil Obstat Imprimatur*: חכמי התלמוד והאוונגליונים של
היהודים-הנוצרים – עיונים חדשים
9. תפילה ופרשנות
- יורם ארדר
1037 דיני בכור בהמה טהורה בהלכתו של הקרא יפת בן עלי
- יהודה ליבס
1071 ר' שלמה אלקבץ ושירו לכה דודי
- יעקב שמואל שפיגל
1081 ר' דוד ב"ר אברהם פרווינצאלו וההקדמה שכתב לפירושו
'חסדי אבות' על מסכת אבות
- חיים א' כהן
1137 'פְּדָבֵר הָאֱמוּר': מסורת קריאה ודקדוק הלשון הבאים כאחד
- 1178 תקצירים באנגלית
- 1180 רשימת המחברים באנגלית

שני עניינות בדקדוק שם העצם בלשון המשנה

משה בראשר

הערות מבוא

1. העיון הקצר הזה עוסק בשני ענייני דקדוק מתחום התצורה והתחביר של שם העצם במשנה. העניין הראשון הוא תופעה ייחודית בתצורת השם, שכתב יד אחד חשוב ועדים נוספים מעידים עליה. מדובר על חידוש שלא נודע במחקר עד כה. אין ספק שמדובר בתופעה שנוצרה בהקשר המיוחד שהתיבה המעידה על החידוש בשימוש בה נקרתה בו פעמיים.

2. העניין השני מתמקד בשני שמות בלשון המשנה שמהדהד בכל אחד מהם המשמע של צירוף סמיכות מוכר בלשון חכמים, בלא שהסומך מצוי איתם. מתברר שמי שנקט את כל אחד מהשמות הניח שהסומך מובן מאליו, ועל כן אפשר לוותר עליו. ויש מי שיסבור שכמעט הכרחי גמור לוותר עליו, כי הטקסט שבו מצוי השם מייתר את הופעת הסומך.

א. תְּחִלָּה כשם תואר

3. השם תְּחִלָּה הוא מן השמות הנפוצים במשנה. בכ"י ק מתועדות ממנו 190 היקרויות,¹ כגון תְּחִילָה² (סוכה ג, ט³ ועוד $\times 10$); בְּתִילָה (שם ה, ו ועוד $\times 4$); פְּתִילָה (נזיר ט, ג ועוד $\times 56$); מְתִילָה (שביעית ב, ח ועוד $\times 15$); תְּחִילַת הצהוב (חולין א, ה); תְּחִילְתוֹ (מעשרות א, א ועוד $\times 3$); תְּחִילְתָּה (חלה א, ה; כלים ה, ב); תְּחִילְתָּן (שבת יא, ו $\times 4$; סוטה ב, א). ומק-2: תְּחִילָה (זבים ה, א מופע ב; טבול יום ב, א) ועוד 6 הופעות.

* העיון הזה מוגש כמנחת ידידות לבצלאל בר-כוכבא, חוקר תולדות עם ישראל בימי הבית השני, הקרוב מאוד אצל מחקר לשון חכמים.

1 המספר כולל גם את 7 ההופעות המתועדות בק-2.

2 יש כמה הופעות שלא הוטל בהן כל הניקוד.

3 במופע הזה אין דגש בלמ"ד.

4. למעשה מספר היקרויות במשנה הוא 193. כאמור, בכ"י ק מתועדות מהן רק 190 היקרויות. (א) ב"ק עצמו חסרות 2 היקרויות, שכן משנה שלמה במסכת תמורה (ה, ד) שיש בה המילה מתחילה (= מתחילה) נשמטה מחמת הדומות. במקום אחר (נגעים ז, ב) נשמט המשפט 'רבי עקיבא אומר בין להקל בין להחמיר תראה כתחילה' מחמת הדומות, (ב) ובק-2 נשמט מופע אחד: במשפט 'היכן מצינו שהידיים תחילה בכל במקום' (ידים ג, א)⁴ נשמטה המילה תחילה.

5. מתוך 193 ההופעות של השם במשנה כמעט מחצית מתוכן מצויות בסדר טהרות – 89 הופעות. כולן מתועדות בכ"י פ, כגון תחלה (טהרות ג, ב ועוד 11×); בתחלה (אהילות יג, א; מקוואות ב, ד); כתחלה (נגעים א, ג ועוד 15×); מתחלה (כלים ל, ב ועוד 3×); מתחילה (פרה ד, ד); תחלת נדה, תחלת זיבה (נידה ו, יד); תחלתו (כלים ה, א 2×; מכשירין א, א); תחלתה (כלים ה, ב); מתחלתן (שם ד, ג); תחלות (ידים ג, א 2×).

6. מדובר במילה מצויה למדי במקרא (22×) – 4 ממופעיה מצויים בספר בראשית, שהיה מוכר למעתיקי המשנה. מכל מקום סופר ק לא דבק בכתיב המקראי, אף שהכיר אותו מן הסתם; הוא כתב את החיריק כתיב מלא יו"ד כמעט בכל מופעיה של המילה – תחילה (182 מתוך 183),⁵ זולתי מופע אחד: 'לתחלת המיקרא' (מכות ג, יד). גם ק-2⁶ כתב את כל 7 המופעים המתועדים בו בכתיב מלא יו"ד – תחילה. לעומת זאת פ' כתב כמעט את כל מופעיה של התיבה (88 מתוך 89) ככתיבה במקרא בלא יו"ד אחרי החי"ת – תחלה, זולתי מופע אחד: מתחילה (פרה ד, ד).
7. הממצאים המתוארים בעניין הכתיב המלא תחילה (כ"י ק) והכתיב החסר תחלה (כ"י פ) מבליטים בצורה קיצונית את ההבדל ביניהם בזיקה לכתיב במקרא. כ"י פ מגלה זיקה ברורה לכתיב המקראי, ואילו זיקתו של כ"י ק לכתיב במקרא מצומצמת מאוד, למעשה כמעט נעדרת. עם זאת, הדוגמה הזאת שיש בה שיעור גדול מאוד של זיקה לכתיב במקרא בכ"י פ לעומת שיעור גדול של היעדר זיקה לכתיב במקרא בכ"י ק מוסרת תמונה קיצונית של הבדלי הכתיב בין שני כתבי היד. יודגש שלא בכל המילים קיימת תמונה דומה בהיקפה.⁷

4 זה מופע ג של המילה הזאת במשנה זו.

5 ראה מ' בראש, תורת הצורות של לשון המשנה, תצורת שם העצם, חלק א, כרכים א-ב, ירושלים תשע"ה, כרך א, מבוא ב, עמ' 43, בחלקו האחרון של §15.

6 כאמור, 7 מופעים מתוך 190 המופעים שבכ"י ק מצויים בחלק שכתב ק-2.

7 השווה מה שנאמר על כתיב התנועה [i] בהברה סגורה במכפל ממצאי ק (כמובא במקום שנרמז לעיל בהערה 5 לעומת ממצאי פ (שם, עמ' 44, §16).

תְּחִלּוֹת שֵׁם תּוֹאֵר

8. אבוא עכשיו להבדל מסוג אחר בין ק לפר. בשני המופעים הראשונים של השם במשנת ידים (ג, א) עדי המשנה חלוקים בגרסה. פר: ⁸ 'ידיו תְּחִלּוֹת [...] ידיו שְׁנִיּוֹת, מטמא את הידים להיות תְּחִלּוֹת דב' ר' עקי' וחכמ' אומ' להיות שְׁנִיּוֹת; גם ד"ר גרס תחלות (x2), שניוֹת (x2) כמו פר. וכן גרס רע"ב, וזו הגרסה שהגיעה לרפוס המשנה. כנגד זה ק-2: תְּחִילָה¹⁰ [...] שְׁנִיּוֹת, תְּחִילָה [...] שְׁנִיּוֹת. גם פא, לו, רמב"ם ופס: תחילה (תחלה) (x2), שניוֹת (x2)¹¹ כמו ק-2. והעיר בעל מלאכת שלמה: 'ידיו תחלה גרסינן, <זו> הגרסה של הרב יהוסף אשכנזי ז"ל'.

9. ברור שההבדל בין הגרסות הללו אינו מצטמצם לצורת הרבים (תחלות) לעומת צורת היחיד (תחלה). מסתבר שכתבי יד פר וד"ר הגורסים צורת רבים מלמדים מן ברור שהצורה תְּחִלּוֹת אינה צורת הרבים של תְּחִילָה שהוראתה 'התחלות'. מסתבר מאוד כי תְּחִלּוֹת כמו שכנתה שְׁנִיּוֹת משמשת כשם תואר. היינו הגורס 'ידיו תְּחִלּוֹת' כאילו גרס כאן 'ידיו רְאֵשׁוֹנוֹת'.

10. אין מניעה להניח שהגרסה 'ידיו תְּחִילָה, להיות תְּחִילָה' של כ"י ק-2 ושל העדים הגורסים כמוהו היא הגרסה המקורית. והצורה תְּחִילָה נגרה אחרי שכנתה וכת זוגה שְׁנִיּוֹת והפכה תְּחִלּוֹת.¹² כך נוצר החידוש הלשוני שהשם תְּחִילָה משמש גם שם תואר. קרוב לוודאי שהחידוש הזה נוצר בתהליך המסירה של המשנה. קיומו בכ"י פר מלמד שהוא רווח כבר בראשית האלף השני למניין הרגיל – מועד כתיבתו של כתב היד.¹³ אף ברור שאין מקום להניח שתְּחִלּוֹת נוצרה בקולמוסו של סופר כ"י פר. שהרי לא ממנו הגיעה הצורה אל ד"ר אלא ממקור אחר. מן הסתם שניהם שאבו ממקורות קדומים יותר.

- 8 במובאה זו ובכל המובאות שאני מביא בעיון הזה, השמטתי את הניקוד מכל המילים שאינני עוסק בהן.
- 9 במופע זה לא הטיל פר דגש ביו"ד, כדרכו לא להטיל בה דגש ברוב המילים שצריך לבוא בהן דגש (ראה בראשון לעיל, הערה 5, כךך א, מבוא ג, עמ' 99, §52).
- 10 בלא דגש בלמ"ד בשני המופעים כמצוי לרוב אצל ק-2.
- 11 בפס כל ארבע התיבות מנוקדות.
- 12 אף על פי שמשקליהן של שתי המילים שונים, המבנה שלהן זהה: עיצור שווא נע עיצור חיריק עיצור מוכפל חולם עיצור.
- 13 לטיבו של כ"י פר עיון במה שנכתב עליו למשל אצל מ' בראשון, מחקרים בלשון חכמים, כךך א: מבואות ועיוני לשון, ירושלים תשס"ט, פרק ד, עמ' 76-108 ופרק ו, עמ' 131-161.

ב. השמטת הסומך המובן מאליו בצירופי סמיכות

השמטות של רכיבים בצירופים

11. העברית כלשונות אחרות שופעת יחידות מילוניות (לקסמות) שהן צירופים בני שתי מילים. בכלל זה מצויים צירופי סמיכות, כגון בית דין, בית ספר, ראש השנה, וגם צירופים במבנים אחרים, כמו שם ותוארו, כגון שנה מעוברת, הממלכה המאוחדת, וכן צירופי יחס כגון תשעה באב ועוד. רכיבי הצירוף יוצרים יחידה מילונית, ואין אפשרות לגרוע את אחד משני רכיביו של הצירוף בלי לפגוע במבע שביחידה המילונית.

12. עם זאת פעמים שמשמיטים את אחד הרכיבים כאשר הוא מובן מאליו. למשל, במשך הדורות דיברו יהודים על 'הכותל המערבי'. אבל אנשי ארץ ישראל ובפרט אנשי ירושלים, ובייחוד באי המקום מדברים על 'הכותל' בלבד. כמו הפך השם 'הכותל' לשם פרטי, ואינו צריך את שם התואר; בעיני האומרים 'הכותל' אין עוד כותל זולתי הכותל הזה. התופעה מוכרת היטב בהרבה צירופי סמיכות כמו למשל הצירופים 'שר החוץ', 'שר החינוך', 'שר הביטחון' וכיוצא בהם. עובדי המשרדים האלה משמיטים את הסומך ומדברים על 'השר' בלבד. הסומך מובן מאליו והשימוש בו מיותר, והנסמך בא בה"א הידיעה.

13. כל מה שנאמר עד כה ידוע לא רק לחוקרי העברית אלא לרוב דובריה. במקום הזה אני מבקש להעמיד על שני צירופי סמיכות במשנה, שבהם הושמט מלכתחילה הסומך בידי כותבי הטקסטים, שכן הוא מובן מאליו. באחד מהם ההשמטה קיימת רק בכתבי יד מהימנים. אבל כבר בדורות ראשונים החסרת הסומך הפריעה למעתיקי המשנה, ועל כן הוחזר הסומך. יש שהחזירו את הסומך בצורה תקינה, ויש מי שעשה את הדבר בצורה פגומה. אביא עתה את הדוגמאות ואפרש את עניינן.

תשמיש המיטה < תשמיש

14. השם תשמיש מתועד במשנה ב־19 מופעים. זהו שם הפעולה של הפועל שִׁמַּשׁ בהוראה הכללית שלו. זו הוראתו של השם ברוב מופעיו (10×) כמתפרט בזה: 'הלוקח כלי תשמיש'¹⁴ מן הגוי' (עבודה זרה ה, יב); 'אם היתקין לְתִשְׁמִישׁ' (כלים ב, ה); 'שהתקין לְתִשְׁמִישׁ' (שם ל, א); 'חשב עליו לְתִשְׁמִישׁ' (אהילות יג, א); 'לזון את עיניו ולדבר עם חבריו וּלְתִשְׁמִישׁ' (שם יג, ד); 'כְּלֵי תִשְׁמִישׁוֹ' (פאה ח, ח); 'כל כלי תִשְׁמִישׁוֹ' (שבת טז, ד); 'שם היה רוב תִשְׁמִישׁוֹ' (מידות ב, א); 'תִשְׁמִישֵׁי הַן כְּלִים' (תמיד ה, ג); 'מִי תִשְׁמִישׁוֹ'¹⁵ שלנחתום ישפכו' (פסחים ב, ח).

14 הנתונים מובאים בזה לפי כ"י קאופמן (ק). וראה לעיל הערה 8.

15 שתי התיבות נכתבו ונוקדו בכתב היד כתיבה אחת: 'מִיתְשְׁמִישׁוֹ'.

15. ליד 'תְּשִׁמִּישׁ' בהוראה הכללית מצוי צירוף הסמיכות 'תְּשִׁמִּישׁ הַמִּיטָה' (= מעשה הזדווגות של איש ואישה). הוא מתועד במשנה ב-7 מופעים: 'פְּתִשְׁמִישׁ הַמִּיטָה' (נגעים יד, ב); 'וּבִתְשִׁמִּישׁ הַמִּיטָה' (יומא ח, א; תענית א, ד; א, ו); 'וּבִתְשִׁמִּישׁ הַמִּיטָה' (שם א, ה);¹⁶ 'מְתִשְׁמִישׁ הַמִּיטָה' (כתובות ה, ו); 'מְ(ת)שִׁמִּישׁ הַמִּיטָה' (עדויות ד, י).
16. לבר מ-17 המופעים שנתפרטו יש עוד 2 מופעים של השם 'תְּשִׁמִּישׁ' העומד לעצמו, ומכוון בהם לצירוף 'תְּשִׁמִּישׁ הַמִּיטָה'. כך שנינו:¹⁷ 'כל הנשים בחזקת טהרה לבעליהם, הבאין מן הדרך נשיהן להם בחזקת טהרה, בית שמי אומ' צריכה שְׁנֵי עֲדָיִם¹⁸ על פל תְּשִׁמִּישׁ וְתִשְׁמִישׁ או תְּשִׁמִּישׁ¹⁹ לאור הנר' (נידה ב, ד).

17. ברור לחלוטין שבצירוף 'כָּל תְּשִׁמִּישׁ וְתִשְׁמִישׁ' במשנה במסכת נידה מכוון ל'תְּשִׁמִּישׁ הַמִּיטָה'. הדברים ברורים היטב, ואינן טעונים ביאור אלא הבהרה קצרה: מאחר שהמבע מצוי במסכת נידה, ותשמיש של נשים שמדברים עליו במסכת הזאת הוא 'תשמיש המיטה', ויתר מחבר המשנה על הסומך. מעתה לאחר השמטת הסומך המופעים של 'תְּשִׁמִּישׁ' באים בצורת הנפרד. מאחר שבשם הזה אין הבדל בין צורת הנפרד לצורת הנסמך, השומע אינו חש שבהופעת השם לברו מדובר בצורת הנפרד.

בְּמַגִּלַּת תְּעֵנִית < בְּמַגִּלַּת

18. השם 'מְגִלָּה' מתועד במשנה ב-21 הופעות:²⁰ מְגִלָּה (ראש השנה ג, ז; מגילה א, א; א, ד); הַמְגִּלָּה (שקלים א, א; מגילה א, ד; שם ב, ג; ב, ד, מופע א, ד; א, סוטה ג, ג 2, מופעים א, ג); הַמְגִּלָּה²¹ (מגילה ב, א; סוטה ג, ג, מופע ב); הַמְגִּלָּה²² (מגילה ב, ד, מופע ב; סוטה ב, ג); וְהַמְגִּלָּה²³ (מגילה ב, ה); בְּמַגִּלָּה²⁴ (תענית ב, ח); בְּמַגִּלָּה

16 כל משנה ה נשמטה בכתב היד והושלמה בשוליים.

17 אני מביא את המובאה על פי כ"י פד, כי בו נשמר נוסח נכון כפי שנראה בהמשך דברינו. 'שני עדים', כלומר 'שתי מטפחות לבריקת דם הנידה'.

19 גם כל העדים האחרים כמעט (א, פא, 17, רמב"ס, פס וד"ר) כתבו 'תשמש' כמו פד (בכתבי היד א ופס הפועל הזה מנוקד), אבל סופר כ"י ק כתב את הצירי בפועל הזה בכתב מלא: 'תשמיש' והתכוון גם לפועל 'תְּשִׁמִּישׁ', אלא שנקדן כתב היד טעה וניקד את הכתיב הזה כאילו מצא לפניו את השם 'תְּשִׁמִּישׁ'.

20 גם כאן הממצאים מובאים על פי כ"י ק.

21 בשני המופעים לא הוטל דגש בלמ"ד.

22 בלא דגש במ"ם.

23 גם כאן לא הוטל דגש בלמ"ד.

24 גם במופע הזה בלא דגש במ"ם.

- 25; מְגִילַת יִחְסִים (יבמות ד, יג); מְגִילַתָּה (סוטה ג, ג 2×). המופע ה־21 מצוי בחלקו של ק-2: 'מְגִילָה'²⁶ שכתוב בה שמונים וחמשה אותיות' (ידים ג, ה).
19. אף שהשם מְגִילָה הוא שם מקראי, כתב כ"י ק את החיריק בהברה הסגורה במכפל בכתיב מלא יו"ד בכל 20 המופעים הכלולים בו – מגילה, כדרכו אפילו במילים מקראיות.²⁷ ראינו שכך נכתב השם הזה גם במופע היחיד שנקרה בכ"י ק-2.
20. ברוב מופעיו של השם במשנה מכוון בו למגילה מיוחדת (מרבית המופעים האלה מיוחדים). (א) ברוב המופעים (11 מתוך 21), כל 9 המופעים במסכת מגילה ו־2 המופעים במסכתות שקלים וראש השנה, הכוונה היא ל'מגילת אסתר'. (ב) ב־7 המופעים במסכת סוטה מדובר במגילה הנכתבת לאישה הסוטה. (ג) במופע במסכת תענית הכוונה היא לחיבור הקדום 'מגילת תענית'. (ד) במופע במסכת יבמות הסומך יִחְסִים מפרש במה מדובר. (ה) המופע במסכת ידיים (שאינו מיוחד) לא נתייחד בו כל שימוש; מדובר בכל 'יריעה של ספר תורה'.²⁸
21. מכל המופעים בכ"י ק ניתן דעתנו בעיון הזה למופע אחד בלבד: 'כל הכתוב בְּמִגִּילָה [תענית] (תענית ב, ח). התוספת של המילה תענית (בלא ניקוד) בגיליון אינה מידי סופר ק וגם לא מידי הנקדן העיקרי של כתב היד, אלא הוספה שנעשתה ביד שלישית. יושם נא לב שהמוסיף־המתקן עשה את מלאכתו לחצאין: הוא לא שינה את השם המיוחד כעולה מהניקוד בְּמִגִּילָה שמצא לפניו אל צורת הנסמך בְּמִגִּילַת כמתחייב מהוספת הנסמך 'תענית'.
22. גם עדים אחרים ובהם פא, ט9, ד"ר גורסים 'כל הכתוב בְּמִגִּילָה'²⁹ כגרסת הסופר והנקדן בק, ומעין זה היא גרסתו של לו: 'כל הכתוב' במגילא'. והעיר רבי שלמה עדני, בעל מלאכת שלמה: 'יש ספרים דלא גרסי "תענית" רק "כל הכתוב במגילה"'.³⁰ לעומת זאת רמב"ם ות-מועד גורסים: 'כל הכתוב במגילת תענית'.³¹ זה הנוסח שהתפשט בדפוסי המשנה. כך גרסו למשל בעל מלאכת שלמה, רע"ב ובעל תוספות יום טוב.
23. הצירוף 'מגילת תענית' מצוי בתלמוד הירושלמי, כגון 'עד שלא בטלה מגילת תענית אבל משבטלה מגילת תענית בטלו כל אילו' (תענית ב, ח וסו ע"א)

25 אף במופע זה לא הוטל דגש בלמ"ד.

26 כך הוא! גם במופע היחיד בק-2 לא הוטל הדגש בלמ"ד.

27 כמו שראינו לעיל ב־6§ וראה את ההפניה בהערה 5 לעיל.

28 כמו שכתב רע"ב.

29 כל שלוש המילים מנוקדות בפא ובפס, וכידוע אין ניקוד בד"ר.

30 הוא עצמו גרס כמו כ"י רמב"ם כמובא בהמשך הדברים.

31 בת-מועד כל ארבע המילים מנוקדות.

וגם בתלמוד הבבלי שבדפוסים,³² כגון 'כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד לפניו' וכו' (תענית יז ע"ב), וכן 'דתניא הימים האלה הכתובין במגילת תענית' וכו' (שם).
 24. נראה שהתנא בעל ההלכה במסכת תענית אכן נקט את הנוסח 'כל הכתוב במגילת', ולפי שמדובר במסכת תענית, לא צרך לומר 'במגילת תענית'. קרוב לוודאי כי היד השלישית שהוסיפה את המילה 'תענית' בק, הביאה את המילה מטקסט אחר³³ (האם זה מה שנעשה בכ"י רמב"ס? בידי בן-מימון בעצמו?). מכל מקום יודגש שאין זו מסירתם של הסופר והנקדן של ק, ברור שמי שהוסיף את השם 'תענית' בכ"י ק שיבש את הטקסט המקורי.

זה וזה

25. במה שהובא ונידון עד כה ראינו כי הן ב-2 המופעים של תְּשָׁמִישׁ במסכת נידה הן במופע של בְּמִגִּילָה במסכת תענית מדובר בגלגולים של צירופי סמיכות: תְּשָׁמִישׁ המְטָה < תְּשָׁמִישׁ, בְּמִגִּילַת תְּעִינִית < בְּמִגִּילָה. בצירוף השני כיוון שהושמט הסומך, השם בנסמך הפך שם בנפרד מיודע – הַמִּגִּילָה,³⁴ כי מדובר במגילה הירועה. ואכן כך מכונה החיבור גם בתוספתא: 'תענית צבור אין מפסיקין לימים טובים הכתובים במגלה' (תעניות ב, ד). הכתיב 'במגלה'³⁵ אבל ברור שהקרי: בְּמִגִּילָה.³⁶

32 אך ראה להלן הערה 36.

33 כאמור, הוא לא עשה מלאכה שלמה, וברור שהצורה אינה מגוף המשנה המקורית. חבל שהתוספת הובאה במהדורת האקדמיה לכ"י ק.

34 ראה ר' נעם, מגילת תענית – הנוסחים, פשרם, תולדותיהם בצירוף מהדורה ביקורתית, ירושלים תשס"ד, עמ' 29 והערה 59. נעם דייקה בפנים שככתבה ה'מגילה' (ראוי היה שנעם תכתוב 'המגילה' בגרש לפני ה"א הידיעה), במה שכתבה בהערה 59 היא לא דייקה בכותבה 'מגילה' בלא ה"א הידיעה ('על הכינוי מגילה ולא "מגילת תענית" וכו').

35 זו הגרסה בכ"י וינה שעל פיו הוהדר הפנים של התוספתא (כמובא אצל, ש' ליברמן, תוספתא ע"פ כתב יד וינה ושנויי נוסחאות מכתב יד ערפורט כתב יד לונדון קטעים מן הגניזה ודפוס ויניציאה רפ"א, נויארק תשכ"ב, במסכת תעניות, עמ' 331). וכן הוא בכ"י לונדון ובדפוס הראשון (כמשתמע מהיעדר חילופי גרסה מהם באפרט אצל ליברמן שם), אבל בכ"י ארפורט: במגילת [תענית]. האם זו הגרסה הנכונה בכ"י ארפורט או שמא כתוב שם במגילה [תענית]? שהרי אם המילה 'תענית' נוספה במועד מאוחר, יש להניח שהייתה כתובה צורת הנפרד במגילה כמו בעדים האחרים, או שמא הגרסה שם היא במגילה(ה) [תענית].

36 נעם, שם, הערה 59, ציינה שהגרסה 'המגילה' מצויה בפסקה מהמשנה במסכת תענית בתלמוד הבבלי (יז ע"ב) בכמה כתבי יד. בדפוסים המצויים: במגילת תענית (כפי שציינתי לעיל ב-23§).

דברי סיכום וחתימה

26. העניין הראשון שנידון כאן עסק בייחוד צורני-סמנטי של 'תְּחִלָּה' – היא משמשת כשם תואר ברבים. בהקשר שנידון כאן צורת הרבים 'תְּחִלּוֹת' משמעה אינו 'התחלות', כלומר אינה שם עצם. משמעה הוא 'ראשונות', כלומר מדובר בשם תואר. אף שמבין טובי העדים מעידים על הגרסה 'תְּחִלּוֹת' רק כתבי יד פ 9 וד"ר, אין לבטל את ערכה. כמובן, לא אמרתי בזה שמדובר בצורה שנהגה בלשון חכמים בהיותה לשון חיה, מדובר בצורה שעלתה בתהליך המסירה. ופעמים הרבה זה טיבה של לשון חכמים המתוארת במחקר.

27. העניין השני עסק בצירופי הסמיכות 'תְּשֻׁמֵי־הַמָּטָה', 'מְגִלַּת תְּעֵנִית' שבהקשרים מסוימים שלהם במשנה היה הסומך מובן מאיליו, ועל כן הובא רק הנסמך כצורת הנפרד. בשם 'תְּשֻׁמֵי־אֵין הַבְּדֵל בין צורת הנפרד לצורת הנסמך, אבל ברור שבביטוי 'כָּל תְּשֻׁמֵי־וְתְּשֻׁמֵי־ש' מדובר בשתי הופעות של צורת הנפרד. ומכיוון שמדובר על תשמישים שונים השם בא בשתי ההופעות בלא ה"א הידיעה. בצירוף מְגִלַּת תְּעֵנִית, משנשמט הסומך באה צורת הנפרד. ומאחר שמדובר במגילה אחת ידועה, כחיבור בן כמה וכמה דורות, צורת הנפרד מיודעת – הַמְּגִלָּה (המגילה). 28. סוף דבר: מדובר בתופעה ידועה בלשון – החיסכון בלשון. במקום שהדובר מודע למבעיו (ואין צריך לומר את המובן מאיליו: החכמים שחיברו את הטקסט במשנה היו מודעים למבעיהם) מה שמובן מאיליו מושמט, כי הוא משתמע בהקשרו. סתם תְּשֻׁמֵי־שם סמכת נידה מדברת בו הוא 'תְּשֻׁמֵי־הַמָּטָה'. והַמְּגִלָּה שמסכת תענית מזכירה היא 'מְגִלַּת תְּעֵנִית'. ומאחר שהיא מגילה ידועה לכותב המסכת, לפיכך היא באה בטקסט כשהיא מיודעת – הַמְּגִלָּה.

עדי נוסח של המשנה

- א = כ"י אנטונין לסדר טהרות על פי הפקסימיליה שהביא א"י כץ, גנזי משנה מאוסף אנטונין בספרייה הלאומית בלנינגרד, ירושלים תש"ל, עמ' קסט-שיט
- ד"ר = משנה דפוס ראשון, נפולי רנ"ב
- לו = משנה על פי מהדורתו של ו"ה לו, מתניתא דבני מערבא על פי כ"י קיימברידג' Add 470,1, קיימברידג' 1883
- מהדורת האקדמיה לכ"י ק = המשנה לפי כ"י קאופמן, מהדורת האקדמיה ללשון, א: זרעים-מועד, ירושלים תשע"ז, ב: נשים-נזיקין, תשע"ט
- פא = כ"י פרמה א של המשנה (דה-רוסי 138), מהדורה פקסימילית, ירושלים תשל"ל
- פס = כ"י פאריס 328-329 בספרייה הלאומית בפריז, מהדורה פקסימילית, ירושלים תשל"ג
- פפ = משנה כתב יד פרמה (ב) לסדר טהרות, מהדורה פקסימילית, ירושלים תשל"א
- ק = משנה כ"י קאופמן A 50 בספרייה הלאומית בבודפשט, מהדורה פקסימילית, ירושלים תשכ"ה
- ק-2 = הדפים בסדר טהרות (נידה ד, ב - י, ד; זבים ב, ב - עוקצין ג, יב) שנכתבו ונוקדו בידי סופר אחר שאיננו הסופר או הנקדן של ק
- רמב"ם = גרסות המשנה במהדורתו של הר"י קאפח, משנה עם פירוש רבנו משה בן מימון, ירושלים תשכ"ג-תשכ"ז (חלקה הגדול ביותר מבוסס על אוטוגרף הרמב"ם)
- ת-מועד = סדר מועד של המשנה: כתב-יד בנוסח תימן עם פירוש הרמב"ם בערבית. יוצא לאור בידי יהודא לוי נחום, מהדורה פקסימילית, חולון תשל"ו

קיצורים

רע"ב = פירוש רבנו עובדיה מברטנורא למשנה

